

MAGYAR NYELVŐR

140. ÉVF.

*

2016. ÁPRILIS–JÚNIUS

*

2. SZÁM

A kroatista Hadrovics László

Egy gazdag életmű néhány vonása

1. Húsz évvel ezelőtt hunyt el Hadrovics László (1910–1996) akadémikus, a nemzetközi hírű nyelvész. Születésének 100. évfordulójáról a Magyar Tudományos Akadémia nemzetközi tudományos üléssel emlékezett meg Budapesten 2010. június 15-én. Ezen egyrészt az ünnepelt gazdag tudományos munkásságának egyes vonásait értékelő előadások, másrészt ehhez az aspektusokhoz témájukban csatlakozó felolvasások hangzottak el. Hadrovics László tudományos tevékenységének átfogó és részletes elemzése tudomásunk szerint még nem készült el. Addig is, amíg erre sor kerül, egy kis adalékkal, elsősorban a horvát filológiában elért eredményeinek bemutatató értékelésével szeretnénk halálának 20. évfordulóján emléke előtt tisztelni.

Ha konvencionális módon szeretnénk fogalmazni, akkor azt mondhatnánk, hogy Hadrovics László sokoldalú nyelvész volt. Kutatásai, amelyek szélesebb kört ölelnek föl, mint azt horvát méltatói megjegyzik,¹ a következők: magyar–horvát, magyar–szerb és magyar–cseh nyelvi kapcsolatok, toponomasztika, lexikológia, lexikográfia, szemantika, nyelvtan, irodalomtörténet és történelem.² Tollából alapvető hungarológiai³ és kroatisztikai munkák születtek. Nem konvencionális módon fogalmazva azt kell mondanunk, hogy *rendkívül tehetséges nyelvész és filológus volt, a 20. század egyik legkiemelkedőbb nyelvtudósa*. Cikkünkben ezt a véleményünket Hadrovics gazdag életművéből csupán néhány aspektusnak a bemutatásával tudjuk érzékelteni. Ezek a magyar–horvát nyelvi kapcsolatok, a burgenlandi horvát kutatások és etimológiai elemzései.

2. A magyar–szerbhorvát kapcsolatokról írt 591 oldal terjedelmű monográfiája (Hadrovics 1985) hosszú éveken át tartó kutatómunka eredményeként született

¹ Mijo Lončarić (2001) a következő területeket sorolja fel: magyar–horvát irodalmi kapcsolatok, burgenlandi kroatisztikai kutatások, etimológia és toponomasztika, lexikológia és magyar mondattan.

² *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok*. Budapest, 1944; *Le peuple serbe et son Église sous la domination turque*. Paris, 1947; (Wellmann Imre társszerző): *Parasztozsgalmak a 18. században*. Budapest, 1951; *Vallás, egyház, nemzetudat*. Szerk.: Nyomárkay István, Hollós Attila. Budapest, 1991.

³ *A funkcionális mondattan alapjai*. Budapest, 1969; *Magyar történeti jelentéstan*. Budapest, 1992; *A magyar huszita biblia német és cseh rokonsága*. Budapest, 1994 (Nyelvtudományi Értekezések 138.); *Magyar frazeológia*. Budapest, 1995.

meg,⁴ amely az addig megjelent hasonló tematikájú művekhez képest sok újdonságot tartalmaz.

Elsőnek az anyaggyűjtéshez használt módszerről kell néhány szót ejteni. Szerzőnk a szépirodalmi alkotásokon kívül a hétköznapi élet dokumentumait – magánleveleket, végrendeleteket, számlákat, ár- és piaci illetek listáit és részben levéltári forrásokat cédulázott ki (Hadrovics 1985: 38). A feldolgozott anyagot (források, szótárak és egyéb források) összesen 185 tétel jelenti, amely a kutatás megbízható alapját alkotja.

A monográfia első része több alfejezetről áll (előszó, technikai megjegyzések, történelmi alapok, források és szóanyag, másodlagos irodalom, a kölcsönzések hangtani problémái, az átvételek átalakulása a szerbhorvátban, idegen szókinccs magyar közvetítéssel, tükörjelenségek, állandósult szókapcsolatok, szabad mondattani szerkezetek, igekötőként használt határozószók, szerkezetes igealakok, új vonzatok, szórend). Néhány oldalon szó esik a magyar nyelv története során bekövetkezett változásokról, amelyek az európai nyelvészet számára kevésbé ismertek (45–51). Hadrovics ebben a részben tükörjelenségekkel is foglalkozik úgy, hogy Kurt Schumann (Schumann 1965) és Žarko Muljačić (Muljačić 1965/1968) alapvető munkáinak megállapításait figyelmen kívül hagyja. Hadrovics a problémához önálló módon közelít. Már sokkal korábban kifejlesztette saját módszerét, amelyet nem kívánt később keletkezett megállapításokkal összhangba hozni. Eljárása kutatói magabiztosságának és tudatosságának a jele.

A monográfia második, szótárszerű része 838 címszót tartalmaz. Tudomásunk szerint a munkáról írt recenziók szerzői nem említik ezt meg. Hadrovics a szavakat 23 fogalmi körbe sorolja, amelyekbe a tulajdonnevek és felkiáltószók is beletaroznak (Hadrovics 1985: 550–4).

A szócikkek felépítése impozáns és adatokban nagyon gazdag. Megtalálhatók bennük a tárgyalta szavak összes változatán kívül a belőlük képzett szavak, a szójelentések és árnyalataik is. Mindezeket sok példa támasztja alá. A szócikkeket a magyar szó rövid etimológiájának bemutatása zárja le. A monográfiával kapcsolatban érdemes két bíráló véleményét idézni. Nyomárkay István a következőt írja: „Hadrovics László monográfiája több évszázados együttélés nyelvi dokumentumait mutatja be. Ebben a témában aligha lehet majd az általa feldolgozott források alapján bármi újat is mondani. Munkája minden hasonló jellegű kutatás számára – mint a bevezetőben is említettem, példaként szolgál” (Nyomárkay 1986/1987: 32). Gregor Ferenc többek között a források jelentőségét emeli ki, majd hozzáfűzi: „Hadrovics – híven önmagához – a szótári részben szépséges, sziporkázó ötletekkel telített szócikkekkkel örvendezteti meg az olvasót” (Gregor 1985a: 492).

Tudomásunk szerint Hadrovics monográfiájának hasonló műfajú és nagyjából kortárs munkákkal való összehasonlítását eddig még senki nem végezte el alapo-

⁴ Hadrovics egy vele készített interjúban mondja el, hogy már egyetemista korában kezdett el ezzel a kérdéskörrel foglalkozni (Lukač, Stjepan – Šokčević, Dinko: „Mnoge sam stvari otkrio...” Razgovor s profesorom Lászlóm Hadrovicsom. *Riječ* 1 [1996]: 6). Első ilyen témájú közleménye: A horvátban levő magyar elemek szóföldrajzi és időrendi problémái. In: Kornis Gyula (szerk.): *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 1942, 104–16.

san. A mű ebben a tekintetben is újdonságokat tartalmaz. Edmund Schneeweisnak a szerbhorvát nyelv német eredetű szavairól írt könyvével (Schneeweis 1960) el-
lentétben Hadrovics olyan témákat is tárgyal, amelyek Schneeweisnál hiányoznak.
Utóbbi közli a 23 fogalomkörbe osztott jövevényszavak etimológiáját, forrásai-
nak száma azonban meglehetősen szerény (összesen 93). Egy évvel később jelent
meg a horvát anglista, Rudolf Filipović (1986) monográfiája. Ez a szigorúan véve
elméleti munka, amely szinte kizárólag az angolszász szakirodalmon alapul, a jö-
vevényszavak fonológiai, morfológiai és szemantikai beilleszkedését vizsgálja.
Mind Hadrovics (1985: 56–61), mind Filipović (1986: 190–2) figyelmet szentel
a szókölsönzésben a közvetítő nyelveknek. Számos más nyelvész jár el hason-
lóan annak, az etimológiai kutatásokban már régóta elfogadott elvnek ellenére,
miszerint átadó nyelvnek az számít, amelyikből az átvevő nyelv az illető szót
kölsönzi (Bárcki 2001: 48; Muljačić 2000: 301). Szükségtelen ezért közvetítő
nyelvekről beszélni, mert ezek elfedik a lényegét, a nyelvek közötti kapcsolatok-
ban megnyilvánuló dinamikát (Vig 2003: 473).

Azok a munkák, amelyek Filipović elméleti-módszertani alapvetése nyo-
mán jelentek meg (Sočanac 2004; Sočanac et al. 2005), terjedelemben elmaradnak
Hadrovics monográfiájától. Az elmondottak alapján kijelenthető, hogy Hadrovics
könyve nemzetközi összehasonlításban is gazdag, eredeti munka. Ezen kívül to-
vábbi kiadványok számára követendő mintaként szolgált a nyelvi kapcsolatok ta-
nulmányozásában (Žagar-Szentesi 2005; Dudás 2015).

3. Hadrovics egy másik monográfiája a nyugat-magyarországi (ma főleg burgen-
landi) horvátok írásbeliségével foglalkozik (1974). Az 564 oldal terjedelmű köny-
vet 4 fejezet alkotja: az írásbeliség (a burgenlandi horvátok és nyelvük, a nyelvi
források), a nyelv (helyesírás, hangtan, szóképzés, alaktan, mondattan, szókincs),
szószedet és szövegmutatványok.

Hadrovics a hangokat [fonémákat] történeti fejlődésükben mutatja be, és
csupán a legfontosabb hangtani változások leírására szorítkozik (53–77). A szó-
képzést a leggyakoribb képzési típusok alapján csaknem száz oldalon olvashatjuk
(188–264).

A mondattani alfejezetben, amely a monográfia egyik legterjedelmesebb ré-
sze, a szerző megemlíti, hogy a szintaxis a horvát nyelvjáráskutatás egyik legelha-
nyagoltabb területe (264). Lemondott a magyar nyelvtanában⁵ követett elveinek
az alkalmazásától, és Vondrák összehasonlító nyelvtenát követte. Indoklása így
hangzik: „Egy történelmi nyelvjárási tanulmány nem alkalmas arra, hogy elméleti
kísérletek találkozhelye legyen. Ezért könnyű szívvel lemondtam az efféle eredeti-
ségről, és teljes figyelmemet inkább a mondattani jelenségek helyes megragadá-
sára és a lehető legteljesebb bemutatására fordítottam. Ha egyszer még megadatik
nekem, hogy megírjam a szerbhorvát irodalmi nyelv részletes mondattanát, a mos-
tani esettől eltérően akkor szeretném inkább felfogásomat érvényre juttatni.”⁶

⁵ *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest, 1969.

⁶ Saját fordításom. Az eredeti szöveg: „Eine historische Dialektsudie ist kaum geeignet, Tummelplatz für theoretische Experimente zu sein. Darum verzichtete ich leichten Herzens auf Originalität dieser Art und wandte meine ganze Aufmerksamkeit lieber der richtigen Erfassung und möglichst vollständigen Darstellung

4. Hadrovics harmadik nagyon fontos kutatási területét etimológiai tanulmányai alkotják. Szerzőnk nagyon korán kezdett etimológiával foglalkozni. Ismereteink szerint első etimológiai cikke 1956-ban jelent meg (1956a), amelyet később újabbak követtek (1956b, 1963, 1964). Ezeket végül két, 1965-ben és 1975-ben megjelent monográfiája koronázta meg.

Első monográfiájában részletesen kifejti az etimológiai kutatással kapcsolatos elképzeléseit, amelyeket ezzel a figyelemre méltó észrevétellel indít: „Régi meggyőződésem az, hogy sok problematikus szót meg lehet oldani, vagy legalábbis megoldását helyes irányba lehet terelni, ha a hangalak és jelentés vizsgálatán túlmegyünk, a tárgy- és szótörténetet alaposan felderítjük, és figyelembe veszünk minden olyan körülményt, amely a szó származásával kapcsolatban fontos lehet. Ezekről részletesebben kívánok szólni” (Hadrovics 1965: 4). Hadrovics elméletéből a következő elemek érdeemesek a kiemelésre.

- a) Nem elegendő egy szónak csak a jelentését figyelembe venni, hanem, amennyire lehetséges, meg kell állapítani az illető szó jelentéseinek az időrendi sorrendjét.
- b) Ezen kívül fontos az alakváltozatok időrendi sorrendjének a megállapítása, annak ellenére, hogy ez nem mindig lehetséges, mert egyes archaikus nyelvjárások alakváltozatai nem őrződtek meg az írott emlékekben. Ezen kívül, amennyiben a források lehetővé teszik, az alakváltozatok hangalakjának rögzítését is el kell végezni.
- c) A jövevényszavak történetének és dokumentációjának során más nyelveket, különösen a latint is figyelembe kell venni. Sok jövevényszó évszázadokkal korábban adathozható latin nyelvű forrásokban, és olyan szóalakok, amelyek nyelvtörténeti szempontból fontosak. Olyan latin kifejezéseknek az azonosítása, amelyek a magyar szavaknak szemantikai megfelelői, segítséget nyújt a (magyar) szó eredetének a megfejtésének.
- d) Az etimonok megállapítása az átadó nyelvekben nagyon fontos, mert például olyan magyar szavak, mint a *bokál*, *mazsola*, *tálca* etimológiai levezetését könnyítik meg.
- e) Nagy jelentőséggel bír, ha a feltételezett átadó nyelv szavának történetét és használatának körülményeit ismerjük. Hadrovics ezeknek a szempontoknak a segítségével állapította meg a magyar *kocka* és *ökkel* szavak cseh eredetét.
- f) Azok a kutatások is hasznosnak bizonyulhatnak, amelyek negatív eredményre vezetnek. Megmagyarázzák, hogy egy adott szó egy adott területen miért nem volt használatban, és megmutatják, hogy az illető szó helyett milyen más szavak voltak használatosak. Végül az is megállapítható, hogy a kutatott szó elterjedését megelőző időkből milyen más szavakat használtak. Ebből a szempontból nagy jelentőséggel bírnak a dalmáciai adatok a *kocka* szó etimójának a megállapításához. A játékk-

der syntaktischen Erscheinungen zu. Wird es mir einmal vergönnt, eine ausführliche Syntax der serbokroatischen Literatursprache zu schreiben, so möchte ich mein Auffassung mehr in dem Vordergrund treten lassen, als es diesmal der Fall ist” (Hadrovics 1974: 264).

nak ugyanis ezen a területen egészen más neve volt, és ez a szó horvát eredetét kizárja.

- g) Szükséges, hogy megállapítsuk a vizsgált jövevényszavak és magyar eredetű szinonimáik viszonyát. Ez megkönnyíti a szóhasználatban megmutató különböző jelentések és jelentésárnyalatok megállapítását.
- h) A szóföldrajzi elvek alkalmazása nagy körültekintést igényel, és nagyszámú adatokon kell alapulnia. Hadrovics velük kapcsolatban két fontos elvet fogalmaz meg. 1) A magyar nyelv vélhetően szláv eredetű szavával kapcsolatos legfontosabb szempont a legrégebb adatok földrajzi elhelyezkedésének a megállapítása. Ha a legtöbb adat egy területre mutat, akkor onnan, illetve az ott beszélt átvett nyelvből származik a jövevényszó. Abban az esetben, ha a szóadatok szétszórtan fordulnak elő, többszörös, egymástól való átvétellel kell számolnunk. 2) Más esetekben, tudnillik, ha a szláv–magyar nyelvhatár mentén szűk sávban adatoltak olyan magyar szavak, amelyek szláv eredetűnek tűnnek, de tágabb szláv nyelvterületen nem fordulnak elő, vagy kronológiailag csak későn mutatnak ki, akkor bizonyosra vehető, hogy a magyar szó nem szláv eredetű, hanem a magyarból került a szláv nyelvekbe (Hadrovics 1965: 4–5).

Hadrovics végezetül etimológiai alapelveinek nagyon fontos, új és mondhatni forradalmi gondolatát fogalmazza meg: „Bármilyen jó legyen is egy nyelvtörténeti szótár, két fontos dolgot nem tud megvalósítani: nem tudja minden adatról megadni a forrásra vonatkozó filológiai tudnivalókat, és nem tud akkora szöveggörnyezetet adni, hogy az a tárgy- és szótörténet minden vonatkozását, amelyek a szó eredetének kutatásában fontosak lehetnek, mind tartalmazza. Ilyen és hasonló megfontolások érlelték meg bennem a meggyőződést, hogy szövegtörténeti kutatásaimat saját anyaggyűjtésemre kell alapoznom, s ez a meggyőződés munka közben egyre jobban megszilárdult, mert az eljárás hasznossága lépten-nyomon beigazolódott” (Hadrovics 1965: 6).

Hadrovics etimológiai eljárásának summázataként fontosnak tartja kiemelni, hogy kutatásaiban az elemzése során a dolgokból, a szavak jelentéséből, használatukból, területi elterjedéséből indult ki, és csak végül foglalkozott fonetikai és morfológiai kérdésekkel. „Mindenütt kerültem az olyan eljárást, amely abból áll, hogy konstruálunk egy hangtanilag feltehető alakot, abból az illető szót biztos kézzel levezetjük, s ezzel a problémát megoldottnak tekintjük. Inkább vállaltam a fáradságosabb, de biztosabb eredményhez vezető utat” (Hadrovics 1965: 7).

Hadrovics is figyelembe vette elemzéseiben a hangfejlődés törvényszerűségeit,⁷ de megjegyzi, hogy a magyar hangtörténettel, különösen a mássalhangzókéval kapcsolatos ismereteink nagyon hiányosak. Az etimológusok, akik meg nem magyarázott fonetikai jelenségekkel találják magukat szemben, analógiákat keresnek. Sokszor azonban nehéz analógiákat találni, és sok olyan helyzet is adódik

⁷ A „hangfejlődés törvényszerűségei” fogalommal két okból nehéz egyetérteni. Először azért, mert véleményünk szerint a nyelvekben nem fejlődéssel, hanem változásokkal van dolgunk. Másodszer azért, mert az úgynevezett törvényszerűségek, amelyek a horvát nyelvészetben is használt fogalmak, inkább csak tendenciák.

majd, amelyekben egyes szavak egyértelmű etimológiai magyarázatuk ellenére olyan sajátos fonetikai jelenséget mutatnak, amelyekre soha nem találunk majd analógiát. „Ilyenkor az etimológus nem tehet mást, mint a rendelkezésre álló más eszközökkel, sokszor igen körülményes és fáradságos munkával bizonyítja elképzelései igazát. S őszintén szólva, az ilyen bizonyításnak előttem több hitele van, mint az eddigi hangtani ismereteinkhez való merev ragaszkodásnak. Tévedés természetesen így is lehetséges, de minél több oldalról próbáljuk meg egy szó eredetét megközelíteni, a tévedések lehetősége annál kisebb” (Hadrovics 1965: 8).

Hadrovics ezzel a módszerrel forradalmi újítást hajtott végre nem csupán magyarországi, hanem nemzetközi szinten is. Azon kisszámú etimológusok egyike, akik munkáikat túlnyomórészt írott forrásokra alapozzák. A korábbi, hagyományos szófejtő kutatástól való megkülönböztetésül, amely csak szótári adatokra támaszkodott (szótárforgató etimologizálás), az új, forrásokon alapuló módszer a *forrásolvasó etimologizálás* elnevezést kapta (Hadrovics 1956: 292; Mollay 1982: 59).

A Hadrovics által kezdeményezett új kutatási módszerekből, amelyek csak kevés magyarországi kutatóban találtak követőkre (vö. lejjebb), nem következik, hogy a korábbi, hagyományos szótárforgató etimologizálás eredményei értéktelenek. Kniezsa Istvánnak a magyar nyelv szláv eredetű jövevényszavait feldolgozó alapvető monográfiájáról (1955, 1974) az az általánosan elfogadott vélemény, hogy a szótárforgató etimologizálás csúcsteljesítményét jelenti. Kniezsa biztos és kifinomult nyelvi ítélőképessége alapján megalapozott és biztos eredményekre jutott. Ugyanakkor az általa követett módszernek megvannak a maga korlátai. „Mihelyt a jövevényszó-vizsgálat egyetlen nyelvre szűkül, kitűnnek a szótárforgató etimologizálás hátrányai és hiányosságai. A magyar nyelv jövevényszavainál számba jöhető egyetlen nyelvnek sincs olyan történeti-etimológiai szótára, amely a – különösen régebbi korszakokban – szükséges nyelvjárási, nyelvföldrajzi és nyelvszociológiai differenciáltsággal tárná fel a kutatáshoz szükséges anyagot” (Mollay 1982: 52).

Ha az etimológiai kutatás forráselemzésen alapszik, nehezen várható el, hogy egyetlen kutató hatalmas mennyiségű etimológiát produkáljon. Hadrovics két monográfiájában 56, illetve 61 szó eredetét fejtette meg (Hadrovics 1965, 1975). Az első munkáról írt recenzió szerzője hangsúlyozza is, hogy hosszú évekig tartó kutatómunka eredményeiről van szó (Mollay 1982: 60).

Felmerül a kérdés, hogyan jutott el Hadrovics az említett etimológiai elvek megfogalmazásához. Saját elgondolásai képezték alapját, vagy más nyelvészek gondolatai is hatást gyakoroltak rá? Mollay Károly véleménye szerint Hadrovics egyik előfutárának Hartnagel Erzsébet tekinthető, aki kutatását forrásokra alapozta (Hartnagel 1933; Mollay 1982: 63). Kutatási módszere a *Wörter und Sachen* című folyóiratban (Heidelberg, 1909–1944) megfogalmazott elveken alapul.⁸ Kiss Lajos (1976: 31) ezzel kapcsolatban Schuchardt gondolatait idézi: „...nem

⁸ Ezzel kapcsolatban ki kell javítanunk Kiss Lajost. Szerinte a folyóirat munkatársai osztrákok voltak (Kiss 1976: 31). Közülük csak Rudolf Meringer volt osztrák. Wilhelm Meyer-Lübke svájci, Hugo Schuchardt pedig német születésű volt.

mindig helyezendők a szavak a dolgok elé, hanem a dolgok is a szavak elé, ahogy kezdettől fogva voltak” (Spitzer 1922: 104).

Hadrovics etimológiai módszerének bemutatására a magyar *labda* főnév szófejtését választottuk ki. A szó etimológiai kapcsolatban áll a horvát és szerb *lopta* szóval. Szerzőnk első lépésben a főnév *lapta* alakváltozatát állapította meg. Második lépésben az átadó nyelvet kellett meghatározni, vagyis azt, hogy a horvát–szerb és a magyar nyelv viszonylatában a magyar átadó vagy pedig átvevő nyelv-e. Hadrovics sok, Dalmáciára vonatkozó, latin nyelven írt velencei dokumentum alapján kimutatta, hogy eredetileg olyan fegyverrel van dolgunk (*balote cum igne*), amelyet városok ostrománál vagy ütközetekben használtak. Ezt a vasból vagy agyagból készített gömb formájú eszközt parázssal vagy forró szuokkal töltötték meg, és az ellenségre hajították. A szónak ebből a jelentéséből fejlődött ki később a ’játéklabda’ jelentés. Az „olasz” (velencei) főnévnek van egy másik, ’szavazógolyó’ jelentése is. A szó adatható alakváltozatai *ballotta*, *balotta*, *balluta*, *palluta*, *balocta*. A ’játéklabda’ jelentés időben a legkésőbbi fejlemény. A történeti adatok alapján Hadrovics biztos abban, hogy a magyar szó etimója *ballotta* vagy *pallotta*.

Hadrovics megvilágítja az „olasz” (velencei) szónak a magyar nyelv fonomorfológiai rendszerébe való beilleszkedését is. Az első szótag kiesését azzal magyarázza, hogy az első szótag vagy a szókezdő hangsúlytalan magánhangzó ejtése az olaszban gyenge – ennek alátámasztására számos olasz eredetű délszláv szót idéz –, amelyet az idegen ajkúak nem hallanak. A /-pp-/ gemináta kialakulását a /-tt-/ hangcsoport elhasonulásával magyarázza (Hadrovics 1975: 87–9).

Hadrovics azt állítja, hogy a szláv *lopta*, *lofta* szavak átvételek a magyarból (1975: 89). Ezt a véleményét a szerbhorvát nyelv magyar jövevényszavairól írt monográfiájában is megismétli (1985: 343–4). Itt kell megjegyeznünk, hogy a későbbi magyar etimológiai szótárak nem fogadták el a véleményét (EWUng., Esz.).

Hadrovics fent említett etimológiai magyarázata némi kiegészítésre szorul. Szerzőnk is „áldozata” ugyanis a magyar hungarológusok által fémjelzett etimológiai eljárásnak. Ez a szemlélet az írt geminátákat olyan nyelvekben is kettőshangzónak tartja, amelyekben ezek egyáltalán nem léteznek. Ezen alapul Hadrovicsnak a *ballotta*, *pallotta* alakokkal kapcsolatos értelmezése is. Az ilyen, geminátákkal lejegyzett alakok az északkelet-itáliai nyelvjárásokban semmilyen fonéma- vagy hangértékkel nem rendelkeznek, bennük ugyanis nincs gemináta (Rohlf 1966: 228–39 §). A /-tt-/ → /-pt-/ elhasonulást tehát ki kell zárunk.

Második megjegyzésünk az elnevezésekkel kapcsolatos. Az etimológiában és a nyelvi kapcsolatok kutatásában régóta használatosak olyan elnevezések, mint „olasz, német” stb. Kétségtelenül gyakorlati, úgyis mondhatni, munkanévtérük van abban az értelemben, hogy olyan nyelvterületre utalnak, amelyen hasonló, egymással rokonsági fokban álló nyelvjárások találhatók. Megemlítendő, hogy nyelvtörténeti szempontból például a horvát vagy a magyar nyelv „olasz” jövevényszavai a velencei nyelvjárásból származnak.

A *balota* főnévnek a magyar nyelv fonomorfológiai rendszerébe való beilleszkedésének Giovan Battista Pellegrini olasz nyelvész is figyelmet szentelt. Kiindulási pontja a *la balota* → *la labota* hangátvetés feltételezése. A hangátvetés

nyomán – amelyet a határozott névelő (*la*) és a szóhangsúlynak a magyar nyelv hangsúlyozási szabályaihoz való alkalmazkodásaként az első szótagra való eltolódása tett lehetővé –, a (*la*) *labota* alak jött létre. A második szótag kiesése *lab(o)-ta* és a mássalhangzó elhasonulása a *lapta* vagy *labda* alakok kialakulásához vezetett. Pellegrini eme kiegészítésekkel osztja Hadrovics levezetését (Pellegrini 1992: 68–9).

Pellegrini magyarázatának számos gyenge pontja van. Először is nagyon vitatható a főnévnek határozott névelővel való átvétele (*la balota*). Nem ismerünk egyetlen olyan esetet sem, hogy egy jövevényszó a német, francia vagy olasz nyelvből névelőjével együtt került volna be a magyar nyelvbe. Miért kellene a *balota* főnévnek kivételt képeznie? E tekintetben Pellegrini adósunk marad válaszával. Másodszer a feltételezett hangváltás is számos problémát vet föl. Az a forrás,⁹ amelyre Pellegrini hivatkozik, azt mondja, hogy a hangátvetés a magyar nyelvben egyes helyzetekben gyakran fordul elő, például a /h/ + mássalhangzó viszonylatban: /h/-/m/ → /m/-/h/: *lohma* → *lomha*, *vehmes* → *vemhes*; /h/-/p/ → /p/-/h/: *kohnya* → *konyha*, *kuhnyó* → *kunyhó*; /h/-/j/ → /j/-/h/: *káhlya* → *kályha*, más kapcsolatban viszont ritkán: /t/-/k/ → /k/-/t/: *feteke* → *fekete*; /b/-/ts/ → /ts/-/b/: *bonc* → *comb*.¹⁰ Pellegrini Hadrovics egy másik etimológiai magyarázatából idézi az /l/-/n/ → /n/-/l/ hangátvetést: *caldano* → *kandalló*. További példák a hangátvetésre: /k/-/tʃ/ → /tʃ/-/k/ *szökcse* → *szöcske*; /k/-/ts/ → /ts/-/k/ *lectio* → *lecke* (Kiss–Pusztai 2003: 110). Megjegyzendő, hogy a hangátvetés szinte kivétel nélkül a szó belsejében előforduló mássalhangzós fonémákat érinti. Feltehetően ezért indul ki Pellegrini a *la balota* szerkezetből, hogy elgondolását elfogadhatóbbá tegye.

Olasz kutatónkkal kapcsolatban felmerül a kérdés, milyen szinten tudott magyarul. Nyelvünket nem beszélte, és nehéz felmérni, hogy mennyire volt képes magyar szövegeket megérteni. Annyi biztos, hogy rendelkezett bizonyos ismeretekkel a magyar nyelvtörténetről. Ezen az alapon foglalkozott az olasz–magyar nyelvi kapcsolatokkal is.

Eljárásával kapcsolatosan fontosnak tartjuk, hogy Hadrovicsnak a keleti nyelvek vonatkozásában megfogalmazott véleményét idézzük: „A messziről, keletről jött szavak történetét csak a szűkebb európai környezetben nyomozom. Ezt önkritikával és tudatosan teszem. Nem volna értelme, hogy szótárak nyomán olyan nyelvek területére kalandozzam, amelyekkel soha nem foglalkoztam, amelyekből szövegeket nem olvastam. Az ilyen kalandozások közben az ember önkéntelenül is naivságokba téved, és veszélyezteti a jól megalapozott egyéb vélemények komolyságát” (Hadrovics 1975: 5). Ennek az álláspontnak megalapozottságát különösen a következő példák erősítik meg. Ronald Wardhaugh, aki szociolingvisztikai munkájához szinte kivétel nélkül csak angol nyelvű szakirodalmat használt fel, számára teljesen ismeretlen nyelvekkel is foglalkozik. A horvát és szerb nyelv

⁹ Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1967. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 128–9.

¹⁰ A /ts/-/z/ → /tʃ/ → /z/ jelenséget (*cizsió* → *csizió*) (Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1967. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 128) nem tekinthetjük hangátvetésnek, mert itt fonémahe-lyettesítésről van szó.

(nála változatok) között meglévő különbségek érzékeltetésére a 'vonat' jelentésű szerb *varos* és a horvát *grad* szavakat idézi (Wardhaugh 2005: 29).¹¹ Mindkét szó megtalálható a horvát és a szerb nyelv szókincsében. Az első mint elavult szó a horvát nyelvben '1. Kézműves- és kereskedőtelepülés. 2. város' jelentésben adatolt (RHJ: 1341). Ezen kívül helynevekben is előfordul (pl. *Split/Spalato* egyik városrészének nevéként). A szót a szerb nyelvben is adatolták. A második főnév jelentése mind a két nyelvben 'város'. A *vonat* szóra a horvátban a *vlak*, a szerbben a *voz* használatos. A szerző elnézhetett valamit jegyzeteiben, ami annak a bizonyítéka, hogy egyik nyelvet sem ismeri – ilyen hibát nyelvismeret birtokában lehetetlen elkövetni. Másik példának a nyelvtörténetből származik. Edward Sapir szerint az orosz /i/ fonéma (betűjele: *и*) átvétel a finnugor nyelvekből (Sapir 1972: 179). Elegendő lett volna, ha bármilyen, a szláv nyelvtudományba bevezető vagy az ósszláv nyelvről szóló munkát kezébe vesz, hogy ezt a téves megállapítást elkerülje. Az ósszlávban és a szláv nyelvek korai szakaszában ugyanis adatolt ez a fonéma.

Véleményünk szerint a *balota* szónak a magyar nyelv fonomorfológiai rendszerébe való beilleszkedése komoly nehézségek nélkül magyarázható. Kiindulási szóként fölösleges a *la balota* (határozott névelő + főnév) szerkezetre gondolnunk. A velencei *balota* átvétele történt meg, amelyből a második, hangsúlytalan magánhangzó kiesett. A második, hangsúlytalan nyílt szótagban lévő magánhangzó kiesése szokásos jelenség a magyar nyelvben, amely nagyon régóta hat. Az így kapott *balta* szó egybeesett az 'Axt' jelentésű, török eredetű *balta* szavunkkal, amelynek első adata 1423-ból származik (TESz 1: 233). A homonímia elkerülésére került sor a /b/-/l/ → /l/-/b/ hangátvételre, *balta* → *labta*. A *labda/lapta* alakok előreható zöngésedéssel, illetve hátraható zöngétlenedéssel alakultak ki.

Hadrovics etimológiai elvei és módszere kevés követőre találtak Magyarországon. Közéjük tartozik a már említett germanista, Mollay Károly, aki hangsúlyozta, hogy kutatásaiban szerzőnk elveit követte és valósította meg (1982: 59). Közéjük tartozik még a germanista Horváth Mária (1978) és a szlavista Gregor Ferenc, Kiss Lajos, Zoltán András.

5. Hadrovics monográfiáinak visszhangja csekély volt Magyarországon. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen működött kollégákon kívül nem írtak recenziót alapvető munkáiról. A Budapesten kívüli székhelyű szlavisztikai folyóiratok, a *Dissertationes Slavicae* (Szeged) és a *Slavica* (Debrecen) egyetlen szót nem szenteltek ezeknek a műveknek. A budapesti kollégák között szlavistákat (Gregor 1977; Nyomárkay 1986/1987), germanistát (Mollay 1967, 1977), szlavistát és germanistát (Király–Mollay 1976) és egyetlen hungarológust (Hexendorf 1966) találunk.

A hungarológusok és más magyarországi nyelvészek többsége nem vett tudomást Hadrovics monográfiáiról. Sok, jól megalapozott etimológiáját hagyták figyelmen kívül. Nem ismerjük ennek a tartózkodásnak az okát, és nem is tisztünk ennek kiderítése. Ezzel kapcsolatosan azonban két jelenségre szeretnénk a figyelmet felhívni. Az első Temesi Mihálynak a második világháború utáni magyar nyelv-

¹¹ Az idézett szavak a magyar fordításból származnak. A fordító a *varos* (/varos/) alakot (helyesen *varoš* /varof/) helyett az angol eredetiből vette át.

vészetről szóló értékelő kötetében található. Hadrovics két etimológiai monográfiájáról (1965, 1975) néhány szűkszavú, egyetlen pozitív jelzöt tartalmazó mondatban számol be, és említést sem tesz alapvetően új kutatási elveiről. Az utána következő, Országh László munkásságával kapcsolatos ismertetésben viszont már nem bánik szűkmarkúan a dicsérettel. „Másik említésre érdemes munka Hadrovics Lászlónak »Szavak és szólások« című kötete, ti. ez a korábban közreadott »Jövevényszó-vizsgálatok« adatgyűjtése melléktermékeként nemcsak szláv, olasz, német és bizonytalan eredetű jövevényszókat tárgyal, hanem magyar eredetűeket, sőt szólásokat is. – Mintegy ezer lexémát dolgoz fel hazai anglisztikánk legkiemelkedőbb alakja, a magyar szótártudomány megalapítója Országh László »Angol eredetű elemek a magyar szókészletben« című munkájában. E kérdéskörrel hazánkban ilyen mélységig először Országh László foglalkozott, noha már régóta több, angol eredetű szavunkról, eddig még senki sem ismertette az angol hatás terjedelmét, mélységét, kronológiáját» (Temesi 1980: 317).

A második jelenség, hogy etimológiai szótáraink szócikkeinek szerzői között kevés szlavistára, germanistára, romanistára, turkológusra lelünk. Ők inkább a lektorok között szerepelnek. Az is köztudott azonban, hogy a szerzők nem mindig követik lektoraiuk ajánlásait. Etimológiai szótárainkban a vezető szerepet a hungarológusok viszik, és sok esetben ők döntenek olyan etimológiákról, amelyek eldöntéséhez nem biztos, hogy kellő idegen nyelvi és főleg az egyes nyelvek történetével kapcsolatos ismerettel rendelkeznek.

A Hadrovics László munkásságának tartózkodó megítélésével kapcsolatosan felmerül a kérdés: lehetséges, hogy ez a zseniális és eredeti nyelvész másokat zavart vagy ingerelt? Ez is elképzelhető. 27 éven át volt a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, mire a várakozás 28. évében végre elnyerte a rendes akadémiai tagságot.

Hadrovics László munkásságának csak szűk keresztmetszetét tudtuk röviden bemutatni halálának 20. évfordulója kapcsán. Reméljük, eljön majd az idő, amikor önálló kötet fogja életművét részletesen reprezentálni – ahogyan ez más magyarországi szlavisták esetében már megvalósult.

SZAKIRODALOM

- Bárzsi Géza 2001. *A magyar szókincs eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. [Az 1958. évi kiadás hasonmás kiadása.]
- Dudás Előd 2014. *A muravidéki szlovén irodalmi nyelv magyar jövevényszavai*. PhD-disszertáció. Kézirat, Budapest.
- Esz. = Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- EWUng. = Benkő Loránd (főszerk.) 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Filipović, Rudolf 1986. *Teorija jezika u kontaktu*. Školska knjiga, Zagreb.
- Gregor Ferenc 1975. Hadrovics László, Szavak és szólások. (Nyelvtudományi Értekezések, 88.). *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23: 198–204.
- Gregor Ferenc 1985a. László Hadrovics, Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. *Magyar Nyelv* 81: 489–93.

- Gregor Ferenc 1985b. László Hadrovics, Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budapest, 1985. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31: 367–75.
- Hadrovics László 1956a. Gálya, bárka, salyka. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd (szerk.): *Emlékkönyv Paizs Desző hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 284–92.
- Hadrovics László 1956b. Szláv jövevényszavaink kérdéséhez. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 10: 133–68.
- Hadrovics László 1963. Néhány megfejtetlen szláv szavunk. *Nyelvtudományi Értekezések* 40: 124–7.
- Hadrovics László 1964. Történelem és művelődés a földrajzi nevekben. *Magyar Nyelvőr* 88: 315–9.
- Hadrovics László 1965. *Jövevényszó-vizsgálatok*. Budapest. [Nyelvtudományi Értekezések, 50.]
- Hadrovics László 1974. *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1975. *Szavak és szólások*. Budapest [Nyelvtudományi Értekezések, 88.]
- Hadrovics László 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hartnagel Erzsébet 1933. *Újabb német jövevényszavainkról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Hexendorf Edit 1966. Hadrovics László, Jövevényszó-vizsgálatok. *Magyar Nyelvőr* 90: 322–5.
- Horváth Mária 1978. *Német elemek a 17. század magyar nyelvében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Király Péter – Mollay Károly 1976. László Hadrovics: *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Budapest: Akadémiai Kiadó. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22: 171–80.
- Kiss Lajos 1976. Az etimológiai kutatások újabb fejlődése külföldön. In: Benkő Loránd – K. Sal Éva (szerk.): *Az etimológia elmélete és módszere. Az 1974. augusztus 22. és 24. között rendezett nemzetközi konferencia előadásai*. Budapest. 27–47. [Nyelvtudományi Értekezések 89.]
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lončarić, Mijo 2001. Mađari kroatisti jezikoslovci. In: Lukač, Stjepan (ed.): *Hrvati u Budimu i Pešti. Zbornik radova 1997. – 2000*. Hrvatska samouprava Budimpešte. Budapest, 163–74.
- Mollay Károly 1967. László Hadrovics: Jövevényszó-vizsgálatok. Budapest, 1965. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 17: 192–3.
- Mollay Károly 1977. Hadrovics László, Szavak és szólások. *Magyar Nyelv* 73: 226–7.
- Mollay Károly 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Muljačić, Žarko 1965–1968. Tipologija jezičnog kalka. *Radovi Zadar* 7: 5–18.
- Muljačić, Žarko 2000. *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien.
- Nyomárcay István 1986–1987. László Hadrovics: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest, 1985. *Filológiai Közöny* 32–33: 32–3.
- Nyomárcay István 1966. *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen*. Akadémiai Kiadó – Znanstveni institut gradišćanskih Hrvatov, Budapest–Eisenstadt.
- Pellegrini, Giovan Battista 1992. *Ricerche linguistiche balcanico-danubiane*. La Fenice edizioni, Roma.
- RHJ.= Šonje, Jure (ed.) 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb.
- Rohlf, Gerhard 1966. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. I. Fonetica*. Einaudi, Torino.
- Sapir, Edward 1972². *Die Sprache. Eine Einführung in das Wesen der Sprache*. Hueber, München. [Language. New York, 1921].
- Schumann, Kurt 1965. Zur Typologie und Gliederung der Lehnprägungen. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 32: 59–61.
- Schneeweis, Edmund 1960. *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Sočanac, Lelija 2004. *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri. S rječnikom talijanizama u standardnome hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti*. Globus, Zagreb.
- Sočanac, Lelija et al. 2005. *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilogodba posuđenica*. Globus, Zagreb.

- Spitzer, Leo (ed.) 1922. *Schuchardt-Brevier. Ein Vademekum der allgemeinen Sprachwissenschaft* Niemeyer, Halle.
- Temesi Mihály 1980. *A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta.* Gondolat, Budapest.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vig István 2003. Lexikalische Besonderheiten des Burgenländischkroatischen. *Studia Russica* XX: 473–9.
- Žagar-Szentesi Orsolya 2005. Hrvatski u dodiru s mađarskim jezikom. In: Soćanac, Lelija et al.: *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica.* Globus, Zagreb, 51–83.
- Wardhaugh, Ronald 2005. *Szociolingvisztika.* Osiris Kiadó, Budapest. [*An Introduction to Sociolinguistics.* Oxford, 1992].

Vig István
egyetemi tanár
ELTE BTK
Szláv és Balti Filológiai Intézet

SUMMARY

Vig, István

László Hadrovics, Croatist. Some aspects of a rich oeuvre

The present article is a narrower cross-section of the very rich contribution to Croaticistics by the Hungarian linguist László Hadrovics (1910–1996): it presents the findings of his research work entailing the relationships between the Hungarian and the Croatian languages, the Croatian literary language in Burgenland (formerly Western Hungary), as well as his findings in etymological studies. Hadrovics was a prominent, internationally acknowledged linguist of his time. His great achievements are marked by richness in data and by numerous novel methodological approaches applied in his monograph on the words of Hungarian origin in the Serbo-Croatian language. His book served as a model for a great number of successive publications. His monograph on the Croatian literary language in Burgenland publishes the first dictionary of this kind, among other things. As far as his etymological studies are concerned, the renewal of his research methods is of prominent interest. Hadrovics broke with the practice of earlier etymological research which was based on using dictionary entries. He went back to the sources themselves, a method that yielded far more reliable results. With his new approach, he achieved outstanding results even by international standards.

Keywords: László Hadrovics, relationships between Hungarian and Croatian, the Croatian literary language in Burgenland, etymology, the history of Croatian and Hungarian